

PRIVIRE GENERALĂ

ASCUPRA

MONUMENTELOR NAȚIONALE

ȘI

MIJLOCUL DE A ÎMPIEDECA DISTRUGEREA LOR

DE

N. GABRIELESCU

ARCHITECT

*Domnului Ing. Stătescu
în nume de realitate
și considerate
Iasi 12 Aug 89*

Gabrielescu

IASI

TIPOGRAFIA NAȚIONALĂ STRADA ALEXANDRI.

1889

PRIVIRE GENERALĂ
ASUPRA
MONUMENTELOR NAȚIONALE
ȘI
MIJLOCUL DE A ÎMPIEDECA DISTRUGEREA LOR.

I.

Printre clădirile banale și ridicule ce se ridică astăzi și printre dărămăturile ce ți fac milă la vedere, întâlnim de la un cap la altul al țării ruine mărețe și monumente strălucite din timpii trecuți, amintind vremurile mai fericite în care se găsea o dată România și țările locuite de Români.

Multe din monumentele trecutului au dispărut cu totul sub greutatea vécurilor; ear câte ne-au mai rămas urgisite și ne băgate în sémă abea stau în picioare slăbite de cutremure și vremuri rele. Aceste clădiri variate din secolul al XIII-lea, improspăteză artistului schimbările treptate ale artei și a gustului, trebuinciese unei desvoltări artistice și aduce istoriei deslușiri folositoare în privința stărei politice și intelectuale a diferitelor timpuri. Cu deosebire sunt epoci de desvoltări mai puternice în istoria popórelor, acestea sunt

momente de înflorire când mișcărilor minții, puterea militară și dezvoltarea artistică formeză un buchet armonie de la care nu ne putem lua ochii, într'ensele găsim gândiri și expresiuni frumoase, care strănse într'o limbă plăcută, sunt un izvor nesecat pentru o artă nouă.

Intr'o clădire istorică nu admirăm numai formele materiale, ci admirăm pôte mai mult amintirea vre unui om ilustru, a unei epoci strălucite sau valórea sa pentru istoria artei pe care nici o imitație nu o pôte da, étă pentru ce trebuie se ținem la monumentele vechi și se studiem valórea lor artistică și istorică. Știința arheologiei imbrățișeză cunoștința acestor desfătări artistice și un arhitect trebuie se cunóscă diferitele stări și stiluri prin care a trecut arta arhitecturală; nu trebuie să se facă deosebire când e vorba de admirație, o feerie ca Curtea de Argeș și Treisfetitele din Iași se pot compara catedralelor gotice sau monumentelor grecești, inima trebuie să se înflăcăreze la tot ce e frumos pentru a produce ceva deosebit, căci dacă eclecticismul e interzis pentru a produce, să fim eclectici pentru a admira.

Să studiem prin urmare clădirile noastre pentru a duce mai departe firul dezvoltării lor artistice, întocmai precum arta grécă și monumentele vechi se studiază pentru a se trage folóse dintr'ensele, ér nu pentru a le reproduce. Se studiază pentru a se găsi modele care in urmă să se transmită sub impulsia unei noi voințe și a unui sentiment personal, cu chipul acesta se dă naștere unor lucrări originale, altfel ori ce s'ar face e o imitație, și imitația e tot d'auna palidă. Din nenorocire tocmai acesta e defectul scólei de astăzi care ridicându-se in sistem, apucă pe o cale greșită; căci sistemele chiar cele mai bune sunt o piedică pentru progres in artă, ele împiedică manifestarea

spontanee și personală a artistului, spiritul său nu poate sbura în afară de ce e permis, etă de ce aproape sigur mai tot d'auna artiștili cari raționază mult produc opere sărace în inchipuiri.

Studierea diferitelor ramure ale producțiilor artistice aflate la noi începând din timpurile cele mai vechi și până astăzi, ar forma un izvor de învățăminte pentru o dezvoltare viitoare și ar revărsa lumini noi asupra producțiilor artistice a Europei orientale, puțin cunoscute din lipsa documentelor scrise.

Din toate ramurile artistice, arhitectura prezintă cel mai mare interes în țară la noi. Monumentele noastre câte mai sunt, deși lăsate în părăsire de multă vreme, luptă în importanță cu ale vecinilor noștri și întrec în frumusețe pe ale multor popoare din Europa. Să ne încordăm dar puterile pentru a le păstra ca se nu ne blesteme generațiile viitoare. Fie-care monument ne amintește figura unui domn strălucit, ne improspătează faptele, mărețe și isbănzile trecute, ele sunt călauza virtuților cetățenești și a învățămintelor artistice viitoare; monumentele însă au un sfârșit, dispar pe nesimțite și cu tot respectul și dorința de a le păstra ajunge o vreme când nu mai rămâne piatră pe piatră, se duc luând cu densele în haosul uitării, amintirea c'au trăit vre o dată. Să se facă dar desenuri, să se descrie fie care monument în parte ca să rămăe cel puțin o inchipuire scrisă, neștersă pentru istoricii viitori. Numai adăpați cu asemenea sentimente putem pași către un viitor sigur de mărire, către care tinde națiunea română, plină de vigore și de stăruință.

II

Arhitectura noastră în mare parte e religioasă și de origine bizantină. Arta bizantină se găsește în toate părțile unde s'a introdus biserica creștină de orient, acesta e una din cauzele pentru care se află și la noi. Pe de altă parte prin legăturile îndelungate Orientul și mai ales Constantinopolul, ne a transmis direct civilizațiunea artei sale care se întinsese în veicul de mijloc până în occidentul european. Pe când imperiul roman de occident se stinsese sub incursiunile nesfârșite de barbari, în orient Constantinopolul atrăgea admirația lumii întregi prin splendoarea artelor sale, servind de legătură între orient și occident. Așa dar studiul arhitecturii bizantine interesază de aproape istoria artei române, se vedem dar ce era arta bizantină.

Pentru a fi însă mai complecși, originea artelor la noi trebuie căutată cu mult înainte ea, trebuie căutată în epoca romană când Dacia deveni provincia imperiului.

La începutul erei creștine Carpații și peninsula balcanică erau ocupate de popore de origine tracică. Partea dreaptă a Dunărei căzu sub stăpânirea Romanilor și în scurt timp totă peninsula Balcanică deveni colonie cu caracter roman. Barbarii de peste Dunăre îi neliniștău des, și Traian pentru a scăpa imperiul de tributul înjositor ce plătea Dacilor și pentru a înlătura neliniștea ce le cauza mărirea puterii Dacilor, trecu Dunărea la începutul secolului al II-lea și supune poporul Dac în urma unor reșboc crâncene. Poporul roman sărbători învingerea Dacilor ca pe cea mai mare

isbândă a imperiului. Deși nu ne a rămas nici o urmă de construcțiuni din timpul Dacilor, ei însă erau un popor luxos și bogat. Pe columna lui Traian din Roma sunt reprezentate baso-reliefuri în care se văd vase prețioase luate de la Daci, între alte scene e una în care se vede o căpitanie dacă oferind lui Traian o tavă cu obiecte prețioase. Intors la Roma Traian cu prada făcută în rebel, ridică forul Traian. Sarmații, Mesageții și Sciții, popoare mai vechi ca Dacii cunoșteau arta fărâșării în cât nu mai rămâne îndoială că Geto-dacii cari erau mai înaintați de cât densii, se nu fi cunoscut arta argintăriei.

Colonizarea Daciei se făcu în scurt timp și luă o dezvoltare repede sub dominațiunea romană. Se făcu peste tot drumuri, apeducte, se ridicară terme, amfiteatre și temple. Ruinele din Sarmizaghetza, din Apulum și toate cetățile de pe malul Dunărei care zac sub pământ, ne învederește munca titanică a poporului roman în scurtul timp de la Traian până la Aurelian, când barbarii atacând de toate părțile imperiul roman, pentru a putea apăra răsăritul imperiului, Aurelian retrase legiunile sale în dreapta Dunărei, lăsând Dacia pradă Goșilor coborâți de pe țărmurile Balticeii, la marea Négră.

Goșii prădară și pustiiră țările ocupate de Romani și Dacia felix după cum o numeau Romanii pentru fertilitatea ei câmpii, deveni câmp deschis jafurilor barbare. Cu năvălirea Goșilor, o sortă amară începu pentru națiunea Romană care strânsă în creierul munților ca într'o ghiocă, aștepta în zadar timpuri mai liniștite. Goșii se așezară în câmpii și imbrățișară religiunea creștină. Tesaurul de la Petrosa atribuit Goșilor păgâni, arată o dezvoltare a acestui popor în timpul șederei sale în Dacia.

După Goși se năpustese asupra Daciei, în secolul al

IV-lea Hunii, apoi vin Gepizii de n m cu Gozii  i după densii urmară Avarii, o nouă speța de Huni cari vin prin secolul al VI-lea  i în scurt timp se  ndrept z  spre apus, a ez ndu-se în Panonia pană când Carol cel mare  i sf r m  în secolul al VIII-lea.

Un popor care avu o mare influen a asupra Românilor fu Slavini   i An ii. Ei se aflau în c mpiile Daciei  i la venirea Avarilor căutară adăpost în mun ii ocupa i de Români cu care se  mprieteni .

După Avari vin Bulgarii, popor de rasă Mongol  ce locuiau pe Volga, Aarii însă vin peste densii  i-i subjugă, dar în cur nd Bulgarii se scutură de domina iunea Avarilor  i în secolul al VII-lea trec Dunărea  i ocupă c mpiile, a ez ndu-se în mijlocul Slaviniilor, când Bulgarii  i perd na ionalitatea  i se slavonisez  în cur nd, p str nd numele de Bulgari precum  i Normanii de nume german fură desna ionalisa i de Francezi în mijlocul cărora se a ezaser .

Pecenegii, un alt neam de sălbateci stabili i între Nistru  i Siret sunt sfărâmați de armatele bizantine  i trec în Transilvania.

După Pecenegi se arătară în valea Dunărei pe la anul 1100 Cumani , alte  rde de Mongoli  i în fine pentru a completa lan ul de barbari, Tătarii de rasa Mongol   i ei, n m înfiorător  i cel mai cumplit din c te se năpustiseră asupra Daciei, nimicesc pe Cumani. Pleca i din Asia, pusti z  Vladimirul, Moscova, Kievul,  i ajung în Ungaria. Năvălirea Tătarilor sgudui până în temelie începuturile de voevodate române  i pregăti patul cel nou unde avea să se reverse noua pătură de Români a desc lec rei.

 n urma at tor năvăliri barbare, nimic nu se mai a-lese de p mentul românesc, t t  civiliza ia romană se  terse ca pulberea, ora ele fură distruse  i îngropate

sub propriile lor dărămături. La fiecare invaziune Români retrăgându-se érași în munți, pându timpul când órdele barbare părăseau țara pentru a se coborî în câmpii puțin câte puțin. În fine după multă neliniște ajunseră a se organiza în mici state și în secolul al XIII-lea în drépta Dunarei erau voevodate ca Țara Severinului, Țara lui Lyortioy în drépta Oltului cu knezatele lui Ion și al lui Făreaș până în Olt, Țara lui Seneslau în stînga Oltului, Țara lui Lytira, care tóte erau voevodate valache sub suzeranitatea Ungurilor. Vrancea și Râmnicu erau locuite de un grup compact de Români, asemenea și ținutul Bacăului, al Câmpulungului din Bucovina, Făgărașul și Maramureșul tóte erau locuite de Români. Cu așezarea Bulgarilor peste Dunăre Români fură despărțit în două. Cei de-a drépta Dunarei retrași în virfurile Balcanilor și în Pind, după cum făcuseră și frații lor din Carpați, cad împreună cu Bulgarii sub stăpânirea bizantină în secolul al XI-lea și resculându-se în secolul următor, scutură jugul bizantin prin vitejia lor și formează imperiul Româno-Bulgar sub dinastia Asanilor de origină română. Sub Ioanițiu imperiul Româno-bulgar căpătă un renume strălucitor și în fine în secolul al XIV-lea cade sfărâmat de fanatismul musulman.

Atunci puterea Românilor trece de pe malul drept pe cel stâng al Dunărei, sub stăpânirea Basarabilor. Români grupăți în state cu mult înainte Bulgarilor, își avéu organizația și biserica lor; se vedem dar care era arta bizantină la Români pe acele vremuri.

Imperiul roman stabilindu-se pe malurile bosforului, găsi o civilizație izvorită din Asia sub influența artei grecești. Bizantinii se adresau la artiștii din Syria, cari aduceau din Asia cunoștințele lor înaintate în arta clă-

direi. Bolta care e elementul caracteristic al artei bizantine se obicinuia chiar din secolul al IV-lea și al V-lea în Siria și în Asia mică.

Pe când imperiul roman de occident se sfărâmasese de năvălirile barbare, Constantinopolul rămăsese singurul centru mai luminat și exersa influența artelor sale asupra întregului occident. În regiunea noastră influența bizantină era directă, și chiar din secolul al VI-lea sau al VII-lea, adică înaintea stabilirii Bulgarilor în mijlocul Sclavinilor, nu mai rămâne îndoială că arhitectura bizantină s'a introdus la Români, poate chiar odată cu creștinismul.

Pe când în Constantinopol se ridica de Justinian, sfânta Sofia, cel mai mare și impunător monument prin îndrăznela concepțiunii bolților și a proporțiunilor neobicinuite până atunci, popoarele celelalte se influențau de noua direcțiune și splendore dată artei bizantine și sfânta Sofia servi de model tuturor celorlalte clădiri.

Atunci arta bizantină luă o dezvoltare al cărei caracter se păstră tot-d'acum și cu toate sbuciumările iconoclaștilor cari puseseră în pericol chiar existența imperiului, arta bizantină reuși a se menține și a lua continuu o dezvoltare înfloritore până în secolul al XI-lea sub dinastia macedonă.

Peloponezul, Tesalia, Epirul și Macedonia ocupate în parte de Valachi transmiteră arta bizantină în Balcani și în Carpați voevodatelor valache organizate după felul statelor feudale din veacul de mijloc.

De și planul bisericilor până la această dată remase mai același ca în timpul lui Justinian, bisericile în fațade însă luară forme mai înalte și mai elegante, bolta în loc să se așeze direct pe pendantivi ca la sfânta Sofia, începu să se așeze pe un oian circular care la început arăta puțină îndrăznelă de a se ridica. Bolțile

începură a se înmulți ajungând câte o dată până la douăsprezece.

Cam pe timpul acesta Bulgarii căzând sub bizantini, voevodatele române ajutate de vremuri mai bune putându-se forma în state organizate, genul arhitecturii greco-romane din Peloponez se transmise la popoarele din Balcani și Carpați. De și monumentele noastre cele mai vechi n'au date, e aprópe sigur că la descălecarea lui Radu-Negru din munți, bisericile din voevodatele române avéu caracterul bisericii Domnești din Curtea de Argeș. După formele sale arhitecturale, această clădire e singura mai veche, și cu tóte că tradiția spune că e zidită de Radu Negru, ar fi cu puțință chiar să fi existat această biserică în Argeș pe vremea întemeerii statului român.

Planul bisericii Domnești are forma pătrată, o boltă la mijloc ridicată pe un olan cilindric se rezemă pe patru pendantivi. Exteriorul e decorat în felul clădirilor greco-romane în straturi orizontale alternând de pėtră și de cărămidă. Acesta e tipul bisericilor din secolul al IX-lea până în al XII-lea din Peloponez și care s'a întins într'o regiune îndepărtată la Bulgari, la Serbi, în statele române și la Ruși.

Arta la Români era curat bizantină până în secolul al XIII-lea și s'a păstrat modificându-se după vremuri și potrivit gustului local, până în secolul al XVIII-lea, după cum se póte observa la Snagov, la Mitropolia și la biserică Domnėscă din Tėrgoviște, la Sfântu Dumitru din Craiova și la mănăstirea de la Horez.

În regiunea Moldovei forma planului e cu totul deosebită, mai la tóte bisericile planul e o cruce cu trei abside circulare în interior și poligonale sau rotunde

la exterior, și cea mai veche biserică care ne-a rămas e din mijlocul secolului al XV-lea. Cu o jumătate de secol mai în urmă găsim în Țara românească monastirea Delului din Târgoviște, zidită de Radu cel Mare, care are asemănare în plan cu clădirile din Moldova.

O influență gotică se găsește în Moldova mai la toate bisericile și acesta cu deosebire la bolțile ușilor și a ferestrelor. Bolta gotică inventată în Franța la finele secolului al XII-lea, ajunsese în scurt timp a se răspândi în totă Europa chiar din secolul al XIII-lea introducându-se până și în Rusia. Introducerea ei în Moldova se explică prin contactul cu puterile occidentale și mai ales cu Polonia, tot de o dată se poate datora și catolicismului din Moldova unde se afla din timpurile cele mai vechi și insistenței cu care ținea a se lăți.

Statele române întărindu-se din ce în ce de la descălecarea încôce, vremuri mai liniștite ajutară țărilor a lua o fisionomie mai prosperă și în același timp arta se putu desvolta mai în liniște și potrivit geniului românesc, atingând culmea măestriei și a strălucirii sub Neagoe Voevod în Țara românească și un secol mai târziu sub Vasile Lupu Vodă în Moldova, prin creațiunea celor două giuvaeruri a artei române, Curtea de Argeș și Tresfetitele din Iași.

Studiând diferitele clădiri ridicate din secolul al XIII-lea și până la mijlocul secolului al XVIII-lea se observă o transformare regulată și fără întrerupere, a unui gen de arhitectură care datază de secole.

Cu deosebire în Moldova selecțiunea arhitecturală se observă foarte lesne cum s'a făcut în mod regulat de la Ștefan cel Mare și până la Vasile Lupu. În urma

multor încercări arhitectura la noi ajunse cu vremea a se desvolta potrivit cerințelor locale și gustului românesc, totuși păstrându-și caracterul oriental în liniile generale. Arhitecții și lucrătorii streini chemați la început prin secolele al XI-lea și al XII-lea pentru a zidi biserici și monastiri în voevodatele valache, cu dezvoltarea lucrărilor au format o școală de maiștri ai locului care se alimenta treptat cu elemente noi tot din Orientul european. Chemarea artiștilor streini locului n'are nimic injositor pentru arta română, mai în toate părțile s'a făcut apel la artiștii streini. La Roma monumentele se încredințau artiștilor greci și în Constantinopol se făcea apel la cunoștințele artiștilor din fundul Asiei.

Artiștii chemați la noi în mare parte erau Macedo-români din Pind, descendenți ai coloniștilor Romani din Mesia. Ei ședeu retrași în vârful munților la venirea barbarilor în câmpiile balcanice, ca și frații lor din stânga Dunărei care se retrăsese în Carpați. Macedo-românii sunt oameni întreprinzători și activi și reputația lor de meșteri se întinde și astăzi în regiunile ce-i înconjură, atribuindu-li-se chiar clădirea tuturor monumentelor importante din peninsula balcanică. Macedo-românii au cu deosebire un gust dezvoltat în arta argintăriei.

În secolul al XVI-lea statele române ajunseser într-o stare de înflorire surprinzătoare încât se impuneau chiar popoarelor vecine. Domnii noștri jucau un mare rol în politica orientului și se deosebeau prin mărinimia caracterului și prin bogățiile ce respăndeau în toate părțile. În muntele Atos deveniră ctitorii mai multor așezăminte și lavre.

Neagoe Voievod una din marile figuri ale aceluia secol zidi monumentala clădire care pururea va fi cea mai

înaltă creațiune a artei române. Concepțiunea măreță a Curței de Argeș, formele delicate și variate a sculpturilor și în fine bogăția ornamentației polichrome atrăgea curiozitatea multor călători streini care răspundeau departe vestea feeriei ce văzuseră în Țara românească.

În Moldova era încă prăspătă amintirea marelui erou care speriasă toți vecinii prin isbânde sale neîntreupte de o jumătate de secol. El se făcuse apărătorul creștinismului și pentru luptele sale desperate contra Musulmanilor merită de la Papa numele de sfânt. Ștefan cel Mare fu un caracter potrivit timpului în care trăia, el era religios, și crud în același timp. Pentru comemorarea faptelor mari săvârșite în fericita sa domnie, ridică nenumărate clădiri în muntele Athos, și în părțile Greciei.

Bisericele ridicate de Ștefan cel Mare, formeză epocă în istoria artei române. Aprópe toate în plan au forma crucei cu trei abside, exteriorul e proporționat cu eleganță având o formă înălțată și decorația polichromă a exteriorului, cu peatră, cărămidă, teracote smălțuite cu animale simbolice și frescuri le dă un efect strălucitor. Sfântul Nicolae Domnesc din Iași, Bălineștii logofetului Tăuț, Hirăul, Voronețul și sfântul Ioan din Piatra, sunt încă față pentru a admira stilul și originalitatea lor. Pentru numărul și caracterul particular ce-l au pentru istoria artei, le putem grupa într'un stil cu numele de *Ștefan cel Mare*.

Tradiția clădirilor lui Ștefan cel Mare o duse mai departe Petru-Rareș. El luă sarcina lăudabilă de a repara și întări-mai toate clădirile găsite în prăstă stare. Zidi Probota pentru odihna remășiștelor sale, una din cele mai caracteristice biserici prin dispoziția planului care are trei nartexuri.

Clădirile ridicate de Petru-Rareș sunt o tranziție între ale lui Ștefan cel Mare și ale lui Vasile Lupu. Acestea sunt epocile care prin clădirile lor, resar din lanțul general de monumente al artei române. În Moldova sistemul decorațiilor polichrome cu frescuri, cărămizi și 0le smălțuite la exterior începe cu clădirile cele mai vechi, și merge până la finele secolului al XVI-lea, terminându-se cu Aron Vodă, când încep a fi rău executate și interpretate, sistemul acestei decorațiuni care nu se află în Țara românească de cât la câte-va mici încercări, e foarte răspândit în Moldova. El a fost introdus prin Rusia a cărei clădiri au faianțe și teracote smălțuite împrumutate prin contactul cu orientul de la Perși și Arabi.

Arta română căpătă o mare dezvoltare în Moldova la mijlocul secolului al XVII-lea sub Vasile-Lupu. Lungul șir al bisericilor cu caracter moldovenesc ajunse de se perfecționează și luă o formă ultimă de strălucire prin creațiunea Treisfetitelor, care se ridică în mijlocul Iașilor. Proportunile svelte ale clădirii și bogăția decorațiunii întrece tot ce au vecinii noștri, făcând-o chiar unică în Europa.

Decorațiunea de și bizantină, are un caracter mai mult arăbesc și persan. Rusia care primise o influență puternică din Asia și a cărei clădiri din secolul al XVII-lea au împrumutat în mare parte formele sale din mijlocul Asiei, a contribuit într-o cât-va la introducerea nouilor elemente orientale în arta română. Sistemul bolților superpuse care se obicinuiău din epoca lui Ștefan cel Mare primi o nouă transformare sub Vasile-Lupu. Dispozițiunea interioară a bolților pantocratorului și a turnului nartexului de la Treisfitele sunt o combinație minunată și inteligentă producând un efect surprinzător în de-

corațiune prin varietatea de lumini și umbre la care dau naștere. Acastă dispoziție s'a întrebuițat de Arabi și de Persani în secolul al XVII-lea în arhitectura lor și era combinată cu tendința de a stringe bolțile și a le da proporțiuni înălțate.

Cu epoca lui Vasile Lupu în Moldova se stinge ori ce tendință de progres în artă, și decadența deveni din ce în ce mai simțitoare prin amestecarea în arhitectura română a stilului rococo italianesc cu care nu putea se aibă nici o legătură.

În același timp în Muntenia Matei Basarab zidește o mulțime de biserici, continuând arhitectura greco-romană a secolului al XIII-lea care de și nu era întreruptă, dar fusese lăsată mai la o parte prin introducerea unei arte noi cu mult mai atrăgătoare a Monastirei Délului și a Curței de Argeș. Arhitectura începe a suferi o decadență în formele sale și în sistemul de construcțiune. Din cele patru-zece de biserici ce se atribue lui Mateiu Basarab cea mai de căpetenie e sfântul Dumitru din Craiova.

În timpul lui Vasile Lupu și al lui Mateiu Basarab statele române luaseră o dezvoltare puternică sub impulsunea patrioticelor sentimente ale Domnilor, elementul românesc care un moment fusese coplișit de elemente streine, renăscu de o dată ca prin farmec, se deschiseră scoli și se tipăriră cărți în limba română, recunoscându-se oficial ca limba statului, în locul celei slavone introdusă prin contactul cu Bulgaria de la care am luat organizația bisericească și a statului nostru.

Dorința fie-cărui din Domniî români era de a face un singur stat puternic grupând într'un corp tot elementul românesc, de aci se născu luptele nesfârșite dintre cele două state surori, fie-care dintr'insele voidind a supune pe celalt. După multe lupte care avură de

rezultat slăbirea și a unuia și a celui-lalt stat, domniî Români dându-și în fine sémă de réul ce 'și făceau, sfârșiră prin a lega o prietenie neștersă de pace în a-mintirea căreia fie-care ridicară câte o biserică în țara celui-lalt. Astfel Matei Basarab zidi Soveja în ținutul Putnei, ér Vasile Lupu înălta în mijlocul Târgoviștei capitala Țării românești, măreața biserică Stelea după felul Treisfetitelor din Iași, însă fără luxul și fără bogăția țesăturii de flori, fiind făcută numai cu tencueală pe din afară.

De la jumătatea secolului al XVII-lea arta română începu a lua o nouă transformare prin influența venețiană. Pe acele vremuri regina mărilor 'și impunea arta și producțiile sale artistice mai în tótă Europa, legăturile comerciale ale statelor nóstre cu Venația inlesniră acéstă influență artistică adusă și de elementul grecesc din Constantinopol și din muntele Athos, fiind și ei trebuitori artei venețiane.

Din acéstă nouă epocă a artei Române care începe de la jumătatea secolului al XVII-lea și ține până la jumătatea secolului al XVIII-lea, ne a remas biserică Horezul care e încă complectă cu tóte încăperile primitive. Monastirea ocupă un spațiu pătrat cu galerii pe stâlpi de pėtră de jur împrejur având pe fețele pătratului câte un portic. Influența venețiană se simte în cele mai mici detalii a ornamentației sculpturale, cu deosebire însă acéstă influență se vede în țesăturile fine a vestimentelor sfinte și la vasele bisericesti din cari o colecție importantă se află la muzeul din București. Acéstă epocă artistică a avut mai cu sémă înriurire în Țara românească și după o durată de un secol se termină cu biserică Stavropoleos din București, al cărei exterior polichrom și cu porticul de pėtră de la intrare a căpătat cu timpul un aspect armonios.

Bisericele noastre au fost tot d'auna decorate în interior cu pictura bizantină a școlii din Muntele Athos a căror dezvoltare fu cercuită într'un hieratismu foarte riguros, deși arta picturii trebuie să aibă ca țintă imitația naturii, pictura bizantină însă deveni mai mult convențională de cât un studiu al naturii. În general ea trebuie privită din punctul de vedere al efectului decorativ fără a intra în detaliile desenului sau al coloritului. Această pictură se întinde și astăzi în tot orientul creștin, ér în Rusia ea a durat numai până în secolul al XVII-lea când artiștii Ruși voră a 'i da o tendință de realismu în sensul de a păstra stilul, dar studiind și natura. Aceste încercări n'au dat nici un rezultat satisfăcător și nici până astăzi artiștii moderni n'au ajuns a învinge această greutate.

De la jumătatea secolului al XVIII arta română merge spre o decadență repede, modelurile sunt rău interpretate de mâini stângace, constructorii pierd bunele obiceiuri ne mai cunoscând principiile construcției din epocile înfloritoare a secolelor al XIII-lea sau din al XVII-lea, producând din această cauză opere fără caracter și puțin temeinice. Tradițiunile se perd odată cu înlocuirea vechilor artiști cu alții noi de prin Italia și Austria fără legături cu țara și cu arta țării. Stilul rococó italianesc de rău gust în arhitectură se răspândește cu repezeciunea fulgerului, năpustindu-se asupra țării întregi și mai ales asupra Moldovei, unde s'a introdus prin nord din Polonia și Rusia în timpul când artiștii italieni cutreerău aceste țări.

Astfel de la jumătatea secolului trecut arta română se perde din ce în ce, până ce se stinse cu totul într'o

decadență, care era reflexul unei stări sociale și politice neliniștitoare chiar pentru naționalitatea română.

III.

Către finele secolului trecut și în secolul nostru cunoscut pentru tendința materialistă, nu numai că nu s'a produs nimic în artă la noi, ci din contra totă lumea s'a aruncat cu o nepricepere sau cu o indiferență regretabilă asupra clădirilor trecutului, batjocorindu-le sub cuvânt de restaurări sau îmbunătățiri; și cum ar fi fost altfel când o societate nouă cu dor de progres, în dorința de înnoiri merse fără a'și da sēma până a înoui și clădirile strămoșești, care ar fi trebuit păstrate în cămașa armonioasă îmbrăcată cu timpul. Câte un glas bine-voitor abia se ridică din când în când luând apărarea tăcutelor monumente, dar protestările sunt zadarnice când mulțimea nepricepută e chemată să 'și dea părerea și când cei în drept a lua mēsuri, sunt streini de cheștiune.

Reparațiunile nesocotite au făcut mai mult rău monumentelor de cât vremurilor rele. Exemplele nu ne lipsesc pentru a arăta distrugerea nemilostivă a unor suvenire istorice pentru care societatea contribuie inconștient a le batjocori.

Astfel monastirea Bistrița din județul Vilcea 'și perdu caracterul antic în prefacerea totală a bisericei și a caselor împrejmuitoare a fraților Craiovești. Arnota fu refăcută. Ce se mai zicem când în mijlocul Iașilor sub ochii unei mulțimi inteligente, de sigur în alte ramuri

de cât în ale artei, se dărămăsfânta Vineri fără a i se lua cel puțin fotografia ca celui de pe urmă condamnat.

Reparându-se monăstirea Bisericiani, pietrele cu inscripțiuni s'au scos de la biserică și s'au întrebuițat la zid ca bolovani de rând. O pétră mormentală servește de laviță condamnaților.

Schitul Măgurénu și Mihai Vodă din București au fost retencuite și spoite pe neștiute de făcătorii de rele. Biserica Domnescă de la Curtea de Argeș, și o mulțime de clădiri istorice de care n'ar trebui să se atingă mâna nepricepută, sunt batjocorite în fie-care zi.

Ruinele, acele mōște a monumentelor servesc de cariere celor care au trebuință de material. Ruina Sănicóra, Cetatea Némțului și o mulțime de suveniruri istorice din epoca romană în Oltenia se surpă și se distrug în tăcerea generală.

La Craiova au dărămat fără nici un cuvânt turnul de la pórtă sfântului Dumitru, care era din aceeași epocă cu biserică.

Turnul Colței din București și ridică măreț capul d'asupra orașului nou zidit. Caracterul său arhitectural și starea sa de ruină însuflă trecătorilor un farmec deșteptând suvenirile timpilor trecuți. Pe dēnsul cetăii că Bucureștii sunt mai vechi de cât casele d'imprejur. Și cu tóte protestările a unspre-zece artiști sau iubitori de artă, cu tot interesul archeologic și cu tótă simpatia generală de care se bucura turnul Colței, a trebuit se dispară fără milă în nóptea timpurilor pentru a face loc altei zidiri. Cine știe dacă în istoria artei, noua clădire care i pórtă numele i va ținea și locul?

IV

Dar se lăsăm monumentele pierdute și batjocorite ne putând face altfel, și să ne îndreptăm privirile către cele care ne mai rămân apărându-le de atacurile neînduplecate ale destructorilor.

Mai pe la toate monastirile noastre zac prăfuite și aruncate ca netrebnice documente prețioase, icône și argintării lucrate cu artă, pe care nimeni nu le-a dat la lumină.

Portretele domnilor și a diferiților ctitori sunt lăsate la voia celui d'întâi zugrav pentru a împrăști culorile și a le da o formă după credința lor mai modernă și în gustul general al timpului. Reparațiunea clădirilor și a diferitelor monumente se face mai mult ca o povară de care nu te poți scăpa, și acesta numai întru cât privește chibzucla și modul cum trebuie să se facă căci pentru mijloace, acestea nu se pot refuza fiind lucru ușurel de votat. Și cu toate acestea din lipsa de organizație privim cu ochii, cum se pierd clădiri importante, cari ar putea să servescă cu puține reparații vre unei instituții folositoare. Intre altele Cetățuea din dealul Hlinei zidită de Duca Vodă lăsată pradă corbilor, e într'ostare deși se face milă. În vechile clădiri ale mănăstirii se află un refector cu bolți ogivale pe stâlpi de piatră mai deosebit de cât toate refectorele celorlalte mănăstiri din țară prin eleganța bolților și prin aspectul măreț al privirei interioare, această clădire stă descoperită, ploile străbat bolțile, și n'ar fi de mirare se auzim în curând că se va

dărăma pentru a se face din nou, sub cuvânt că nu se mai poate repara. Dêlul Cetățuei se surpă pe zi ce merge, zidul despre apus a fost luat în alunecarea pământului și râul înaintéază spre biserică, nimeni nu se gândeste a arunca sămânță sau a planta pomi ori cari ar fi ei pentru a se înțeleni pământul.

În Târgoviștea sunt ruinele palatului lui Mateiu Basarab, nici o mână de îngrijire fie cât de slabă nu se întinde asupra lor pentru a le proteja și a face câteva săpături pentru a respândi lumina asupra unei ramure forte importante a artei naționale. Ele ne ar desveli interiorul și vieața zilnică a societăței noastre în diferele timpuri.

Snagovul o veche biserică stă uitată în mijlocul unei bălți, acéstă clădire are o mare importanță pentru istoria artei la noi din punctul de vedere architectural. Un vînt a aruncat învêlîtórea în lac și de ani biserică lui Vlad Tepeș stă descoperită. Apele străbat bolșile și în curând se va perde unul din cele mai importante suveniruri istorice după biserică Domnescă din Curtea de Argeș. Statul nostru nu e în stare a o învêli cu stuf din baltă, dacă nu pôte mai mult.

Cetatea Némțului și cetatea lui Tepeș Vodă merită îngrijire cel puțin în starea în care se află. Ar trebui să se facă săpături cu îngrijire și studii cari împreunate cu studiul monastirilor și a celorlalte puncte strategice, ar forma istoria artei militare la noi. Militarii noștrii ar găsi un câmp vast și interesant de studiu asupra sistemului de fortificații și a felului de apărare în timpurile de restrîște a națiunei române.

La Cetățuia și la Golia se vêd încă și astăzi de jur împrejurul zidurilor pe din năuntru, urmele unui pod de lemn ale cărui grinzi aveau un capăt în zid pentru ca apărătorii să circuleze la înălțimea meterezelor.

Bastioanele din colțuri erau întărite cu tunuri a căror guri se ved și astăzi ca la Golia și Probotă, turnurile de regulă ridicate d'asupra porților aveau însărcinarea de a apăra intrarea cu înlesnire, fiind punctul slab al cetății, și o mulțime de alte detalii se pot cerceta pe care un cunoscător le ar urmări de aproape. Studiul archeologic al artei militare la noi, pe lângă interesul ce ar prezenta pentru cei ce l'ar întreprinde, ar revêrsa în același timp lumini noi asupra organizării statelor noastre.

Monumentele naționale sunt povestirea vie a istoriei oglinda trecutului, numai printr'ênsele putea admira geniul poporului. De câte ori se petrece vre o nouă nelegiuire cu suvenirile istorice, se face un mic sgomot, începe a se ridica protestări platonice, e un fel de datorie artistică, pentru ca totul în urmă se reintre în liniște așteptând o nouă profanare pentru a reîncepe.

La noi guvern, comună și particulari și dau mâna pe neștiute pentru distrugerea suvenirilor istorice, ei complecteză opera barbarilor ștergând numele némului românesc. Generațiunilor viitoare nu le vor rămânea de cât desgust și amărăciune gândindu-se că tocmai în momentul când statul nostru aspiră la o mai mare dezvoltare, tocmai când sub o paradă de pricepere artistică și archeologică, tocmai atunci s'au petrecut cele mai neertate greșeli și vandalisme întrecând chiar timpurile de restriște a națiunei române.

Lumea noastră e nepăsătoare pentru cultul suvenirilor care se lęgă de istoria artei și a țerei, trece cu indiferență sau lasă uitării monumente prețioase care acoperă remășițele ilustrațiilor domni. Sperăm că vom face cunoscut interesul ce trebuie să punem și respectul ce trebuie să dăm suvenirilor istorice. Pentru a eși din indiferență ar trebui deșteptat sentimentul artistic al

poporului nostru îndreptându-i mintea spre căutări și gândiri poetice singurele care mai îndulcesc sôrta omenească.

V.

A studia arta unui popor e a studia unul din punctele cele mai caracteristice a geniului său. Pentru această însă trebuie să se păstreze cu religiozitate ori ce obiect interesant pentru istoria artei. Trebuie ca nimeni să nu se atingă de dênsele fără un studiu îndelungat și conștiincios pentru a nu le transforma și schimba caracterul; trebuie se iasă odată din capul ômenilor ideea că au făcut ceva, făcând un monument mai frumos de cât era. Monumentul aparține unei epoci pe care o represintă, schimbându'l se produce încurcătură în istoria artei, se falsifică adevărul, tot asemenea precum s'ar falsifica cu schimbarea unui document istoric scris. Să se împiedice asemenea desfătări criminale pe spinarea monumentelor și a țării. E ridicol a vedea pe cineva care ne putând a face lucruri noi frumoșe, voește a le înfrumuseța pe cele vechi. Cea de'intăi preocupăție, când ne atingem de un monument trebuie se fie adevărul și sinceritatea.

Istoria are o putere surprinzătoare când se învață cu probe văzute, astăzi țările antice trăesc pentru noi prin monumentele ce ne au lăsat. În Italia în urma descoperirilor făcute, studiul epocii romane are o putere surprinzătoare de atracțiune în mijlocul ruinelor, are un farmec pe care nu 'l pôte da istoria scrisă.

Istoria artei la noi ar forma două epoci bine deose-

bite. Intăi ar fi epoca romană începând cu colonizarea Daciei și până în vécul de mijloc, și care ar cuprinde studiul diferitelor monumente și ruine care se descoper neincetat în urma studiilor mai recente. A doua epocă ar fi din vécul de mijloc și până în zilele noastre. Această epocă ar cuprinde începuturile clădirilor religióse, studiul picturilor, al țesăturilor și al orfeveriei; s'ar studia monastirile și sistemul lor de fortificație, și ce e mai interesant s'ar studia clădirele particulare cu tóte obiceiurile și indeletnicirile vieței private la noi.

VI.

Precum monumentele 'și au admiratorií lor de asemenea și vandalismele 'și au partizaníí lor, o națiune însă nu trebuie se uite respectul ce datorește lucrărilor de artă. Ținta noastră de căpetenie nu e să arătăm importanța păstrării monumentelor, ci se atragem privirile bine voitóre asupra nedreptăților ce li se face cu distrugerile. Pentru a curma réul, guvernul ar trebui să le pue sub apărarea unei legi speciale instituind o comisiune pentru păstrarea monumentelor naționale.

Acéstă comisiune va studia mijlócele pentru a împiedeca sau pentru a preveni degradările monumentelor și asigurându-se de starea și trebuințele lor, se reguleze condițiile în care să se întrebuițeze mijlócele acordate de stat. Sarcina comisiunei va fi neaparat nobilă și grea în acelaș timp, ea va avea se pregătésca

carta monumentală a României, vizitând și explorând toate colțurile țării.

Comisiunea va trebui să vadă toate monumentele, toate ruinele din ori și ce epocă ar fi, și în cazul când vre una din tr'ensele n'ar presenta nici un interes să se știe cel puțin că nu merită să se studieze. Va mai avea misiunea ca, după cercetarea tuturor documentelor interesante a diferitelor epoci din țară, să pregătască un început de clasificare a monumentelor naționale. Clasificarea unui edificiu se va face cu scopul de a se arăta că presintă interes sau istoric sau arheologic pentru ca se p'otă fi luat sub apărarea specială a guvernului.

Comisiunea va examina proiectele de restaurare supuse aprobării ministerului și va dirigea executarea lucrărilor luând la trebuință inițiativa pentru lucrările ce va crede că merită îngrijirea țării din punctul de vedere al artei și al istoriei. Comisiunea se va informa de mersul lucrărilor în curs de executare printr'un inspector general care el însuși va fi membru al comisiunei. Cu chipul acesta comisiunea ar poseda chestiunile, le ar studia și le ar supune ministerului, care viind cu propuneri studiate și de o importanță de nețăgăduit pentru artă, s'ar ști că sacrificiile statului vor da rezultate reale. Prin îngrijirea comisiunei se vor însărcina diferiți arhitecți cu ridicarea planurilor monumentelor istorice și se va fotografia toate obiectele care ar interesa istoria artei. Cu modul acesta arhivele comisiunei monumentelor istorice vor forma o colecțiune prețioasă de documente interesante, care pusă la dispoziția artiștilor din țară vor găsi într'ênsa modele prețioase pentru dezvoltarea unei arte originale și elemente pentru facerea istoriei artei române.

VII.

Dacă arhivele comisiunii monumentelor naționale vor forma o colecțiune prețioasă de deseneuri, trebuie încă ca diferitele obiecte artistice să se strângă în muzee după cum s'a făcut un bun început la București. Muzeele nu sunt numai o desfătare pentru ochi sau un lux al țării numai pentru a satisface gustul archeologilor, ele aduc servicii cu mult mai mari, ele sunt cuibul unde se nasc și se dezvoltă talentele.

Secțiunea religioasă a muzeului din București în timpul din urmă a luat o mare dezvoltare prin numărul și prin valoarea obiectelor strânse. Acastă secțiune conține o mulțime de obiecte prețioase începând cu secolul al XIV-lea, putem spune că ea pentru arta bizantină conține mai multe obiecte de cât ori care muzeu din Italia. Icoanele, frescurile de la Curtea de Argeș, veșmintele de mătase țesute cu fir de aur, vasele prețioase și argintăriele aurite fin lucrate cu filigrane și cu smalturi, culese de pe la diferitele biserici, sunt de mare valoare pentru istorie și pentru artă în farmecul căpătat cu timpul, cel mai mare maestru în armonia culorilor.

Colecțiunile însă nu pot fi folosite de cât când sunt ținute într'o ordine cuviincioasă, având spațiu în de ajuns lucru ce lipsește la București și trebuie ca toate obiectele se fie descrise într'un catalog.

Pentru întinderea țării noastre un singur muzeu nu e de ajuns. Ar trebui să se mai creeze câte unul în localitățile importante ca Iași și Craiova, pentru răspândirea gustului artistic. Numai astfel se poate da o dezvoltare artistică în țară pentru că, arta ca se

trăiască, trebuie se fie o trebuință pentru toți, dar nu un lux pentru privilegiați.

În Iași muzeul s'ar putea pune în sala gotică de la Trei-ierarchi. Acéastă sală care e un rest din vechea monăstire a Treisfetitelor, dacă s'ar restaura în caracterul epocii, ar forma o secțiune religioasă pentru partea de sus a Moldovei. Singure obiectele de la Trei-ierarchi, găsite cu ocazia restaurării monumentului, inscripțiile, vasele prețioase, țesăturile cu fir de aur pe catifea roșie și verde de la Vasile Lupu care între tot ce avem în țară în acest gen, icónele, potretele lui Vasile Lupu și a copiilor sei țesute pe matase, tóte aceste obiecte așezate cu ordine, clasificate și descrise, ar atrage visita și admirația multora și ar servi ca modele artiștilor de azi.

Neaparat că muzecele din Iași și din Craiova trebuesc se fie puse sub direcțiunea celui din București pentru a avea o organizație mai unitară și mai completă. Ele trebuesc se fie numai ca un fel de arhive locale pentru respândirea gustului artistic, și în cazul când s'ar găsi vre un obiect de o importanță extra-ordinară pentru istorie și pentru artă, acesta se fie depus în colecțiunea centrală a capitalei singurul loc unde póte fi de o utilitate adevarată, acolo fiind centrul de știință, ér cât pentru regiunea în care s'a găsit obiectul, aceea îi se póte face un model de ipsos spre a se păstra în muzeul localității.

VIII.

Diferitele modele și colecțiuni puse la îndemâna artiștilor, vor înlesni studiul arhiologiei. Arhitecților a-

ceste studii trebuie se le servescă ca o erudițiune pentru istoria artei și pentru a le înlesni cunoșterea principiilor pe care se bazează transformările în arhitectură, ér nu pentru a combina între dênsele tipuri vechi fără legătură. Archeologia trebuie privită ca un învățământ pentru a crea opere noi, originale, ér nu pentru a da drept noutate o arhitectură mórtă după cum se face astăzi.

În lucrările de restaurare studiul archeologiei 'și are o întrebunțare mai largă, el trebuie se fie continuu călăuză artistului pentru a produce lucrări adevărate. Într'un monument nu toate părțile sale sunt de o artă perfectă, cu toate acestea artistul trebuie se ție compt de dênsele, pentru că restaurarea n'are de scop de a face mai bine sau de a face mai frumos, ci de a face lucruri adevărate care să represinte trecutul. Neaparat că sentimentul artistului câte o dată e lovit, reproducând sculpturi barbare sau decorații fără rost; trebuie însă să le păstreze dacă vrea să fie conștiincios, pentru că nu e chemat se creeze, ci se respecte adevărul așa cum este, chiar dacă n'ar fi frumos. Artistul restaurator mai e chemat să readucă în starea primitivă până în cele mai mici detalii un monument istoric, redându-i forma, culórea și vieța sa și acésta numai pentru părțile care lipsese, aci e gréua sarcină a restauratorului.

Multă lume crede că s'a restaurat un monument când se ridică o reproducție nouă pe locul unei clădiri zdruncinate. Acésta e o sfruntare adusă artei și istoriei în același timp, pentru că chiar dacă s'ar reproduce imperfecțiunile de mai înainte ele nu mai presintă același interes și pentru că substitue unui monument vechiu o lucrare nouă, lovind în cultul nobil și delicat care pricepea farmecul unei clădiri vechi.

La noi statul pornit dintr'un sentiment laudabil a în-

ceput restaurarea câtor-va monumente, din lipsa de organizație însă multe altele vor dispărea. Sistemul dea se da prea multă îngrijire pentru unele făcându-le mai luxóse de cât erau, este fórté greșit și păgubitor în același timp și pentru stat și pentru artă. Mijlocul cel mai nemerit ar fi să se facă strictul trebuincios pentru a le păstra, aceste lucrări de conservare bine dirijate ar fi ca prime începuturi de restaurare. Cu chipul acesta am pune în siguranță un număr mare de clădiri, și restaurarea lor definitivă s'ar face treptat și cu sacrificiul a mai multor generațiuni. Un proiect de lege e adus în senat și sperăm că organizația se va face în curând. Transformarea totală a țării și dezvoltarea repede luată în câți-va ani, sunt probe de tenacitatea și de dorința de înaintare a națiunii române, nu trebuie însă se uităm trecutul, pentru că naționalitățile se constituiesc prin legătura strânsă a locului care lęgă diferitele període ale existenței. Étá un cuvânt mai mult pe lângă cele spuse pentru a ține la monumentele istorice, desinteresarea pentru dênsele ar fi o crimă căci s'ar rupe firul care ne lęgă cu trecutul și națiunile n'au viitor fără dragostea trecutului și fără cunóșterea împrejurărilor care lęgă existența lor.

